

Branko Tošović, Arno Wonisch (ur.)

**Srpski pogledi na odnose
između srpskog, hrvatskog
i bošnjačkog jezika**

**Die serbische Sichtweise
des Verhältnisses zwischen
dem Serbischen, Kroatischen
und Bosniakischen**

I/2

Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz
Beogradska knjiga
2010

Branko Tošović (Grac)

Interakcijske tvorbene blokade u bosanskom/bošnjačkom, hrvatskom i srpskom jeziku

U radu se razmatraju slučajevi kada iz nekih razloga dolazi do otpora da se po određenom modelu, tipu, uzoru ili načinu obrazuje neka riječ. Tvorbene blokade nastaju u okviru triju korelacionih cjelina – sistema odnosa unutar jednoga jezika (intrakorelacionala), sistema odnosa veoma sličnih i bliskih jezika (interkorelacionala) i sistema odnosa jezika genetski manje bliskih ili potpuno različitih jezika (ekstrakorelacionala).

0. U jeziku može se govoriti o onome to postoji i ono čega nema. Na opoziciji „ima – nema“ bazira se u mnogome čitava nauka o njemu. Međutim, lingvistika je, a posebno gramatika, afirmativno usmjerena, jer se sistemski istražuje sve ono što postoji u jeziku, a nesistemski sve ono što nedostaje. Stoga se na ovome planu može govoriti o dvije nauke o jeziku: plus-lingvistici i minus-lingvistici. Ako pogledamo samo gramatičke priručnike, zapazićemo da se navodi i tumači sve što sadrži jezik, a da se tek usputno spominju rupe u sistemu. Nepostojeće pojave, elementi i tendencije su očito sekundarni problem. U ispitivanju izolovanih jezika rijetko se pojavljuje pitanje praznih elemenata i skupova, dok u kontrastivnim istraživanjima toga ima nešto više. Smatramo da je došlo vrijeme da se sistemski razmotri sve ono čega nema u složenom kompleksu kakav je jezik i njegovom dijelu kakva je tvorba riječi. Znanje nije samo spoznaja o onome što je prisutno, već i o onome što nedostaje. Nije bitno samo šta u jeziku ima, već i čega nema i zašto nema. Predmet istraživanja ne treba da bude isključivo da-sistem, već i ne-sistem. Mora se imati u vidu i činjenica da postoje takozvane nulte kategorije i monokategorije, koje dovode u pitanje definisanje kategorije kao jedinstva najmanje dvaju elemenata. Monokategorija obuhvata nešto što je jedino, ekskluzivno u svome rodu pa se stoga još naziva singularnom kategorijom (razredom). Ona izaziva posebno interesovanje u kognitivnoj psihologiji.¹ Monokategorija je posebno značajna za slučajeve kada u paru, kakav je to čest slučaj u derivatologiji, naročito mocionoj, postoji samo jedan element. Ovo se pitanje obično izbjegava na svim nivoima, počev od fonetsko-fonološkog pa do tekstualnog. Drugo pitanje tiče se slučaja kada ne postoji nijedan jedini element. A. A. Holodovič ističe s tim u vezi: „Ima svrhe da se razmatra čak takav skup koji uopšte nema elemenata. Mi ćemo ga nazvati praznim

¹ U knjizi „Geneza elementarnih logičkih struktura. Klasifikacija i serijacija“ razmatra se ovaj problem sa sljedećih pozicija: (1) Ne postoji (u građi za klasifikaciju) izolovani element ili element izvan kategorije. To znači da je neophodno izvršiti klasifikaciju svih elemenata, i ako postoji neki element (**h**) koji je jedini u svome rodu, on obrazuje posebnu kategoriju (singularnu u takvom slučaju): (**h**) **E** (**Ah**). (2) Ne postoji takođe ni izolovana kategorija, odnosno postoji svaka posebna kategorija **A** koja se odlikuje svojstvom **a**, koje se nalazi se u opoziciji svojoj dopuni **A'** (**ne-a**) uz najbliži rod **V**, t. j. **A** + **A'** = **V** (Piaže/Inelder 2002).

skupom“ (Holodovič 1976: 179).² Dejvid Kristal je, međutim, suzdržaniji: „Jasno je da je uvođenje nule (ili nultog elementa, po ugledu na upotrebu ovog termina u matematici) motivisano potrebom da se u analizi očuva proporcionalnost i pravilnost, ili da se zaključci iznesu u što ekonomičnijem vidu. To je ujedno i pojam koji treba oprezno upotrebljavati, s punim opravdanjem, jer previše nula u analizi slabe njenu uverljivost“ (Kristal 1985: 167). O. S. Ahmanova pod nultom kategorijom podrazumijevala ono što u ovakvom pristupu nije prihvatljivo – nemarkirana kategorijalna forma u sastavu date gramatičke kategorije kao što je indikativ (kao nemarkirana kategorijalna forma kategorije načina), nesvršeni vid (kao nemarkirana, neprefiksalna, kategorijalna forma kategorije vida), nerefleksivni glagol i sl. (Ahmanova 1966: 192).³

1. Nasuprot derivatologiji, tačnije plus-derivatologiji mogao bi se zasnovati poseban pravac minus-derivatologija, koja bi se bavila sistemskim proučavanjem nepostojećih formanata, tvorbenih tipova i postupaka. Njen značajan dio činilo bi ono što mi nazivamo blokiranom derivacijom. Formalna tvorbeni sredstva, vrste i operacije veoma često nailaze na otpor, kočenje pa bi blokada predstavljala jedno od najznačajnijih pitanja u toj novoj oblasti. Na žalost, nije nam poznat nijedan poseban rad u slavistici koji je sistemski razmotrio bilo koju vrstu derivacione blokade.

2. Pod tvorbenom blokadom podrazumijevamo slučajeve kada iz nekih razloga dolazi do otpora da se po određenom modelu, tipu, uzoru ili načinu obrazuje neka riječ. Takva ograničenja može davati sam jezik ili izvanjezička realnost. Prva su rezultat imanentnih odnosa ili interakcijskih veza dvaju ili više jezika pa ćemo ih nazvati lingvističkim. Druga izazivaju vanjezički faktori te ih označavamo kao ekstralingvistička. Budući da u svakom korelacionom sistemu djeluju dva osnovna procesa – privlačenje i odbijanje, oni i ovdje dolaze do izražaja ali vrlo jednostrano: tvorbene blokade se isključivo zasnivaju na odbijanju te stoga imaju izrazito centripetalni karakter.

3. Lingvističke blokade nastaju unutar vrlo složenog mehanizma koji djeluje u okviru triju korelacijskih cjelina – sistema odnosa unutar jednoga jezika (intrakorelacionala), sistema odnosa veoma sličnih i bliskih jezika (interkorelacionala) i si-

² U matematici se koristi izraz *nulti skup*, *prazno mjesto* i sl.

³ Rikard Smeon ponavlja stav O. S. Ahmanove da je nulta kategorija (a) nepostojanje kategorije, (b) nemarkirani kategorijski oblik u sastavu dane gramatičke kategorije (Simeon 1969, I: 945–946). U leksikonu Srpskohrvatski jezik spominje se samo nulti afiks i nulti nastavak (Srpskohrvatski leksikon 1972: 247). U Rječniku Rozentalj/Telenkova 1976 govori se jedino o nultoj morfemi, nultoj kopuli, nultoj fleksiji, nultoj formi, nultom predikatu, nultom afiksu, nuli glasa. Sličan pristup nalazimo u njemačkoj lingvistici, u kojoj se pojavljuje nulta konverzija, nulti artikal, nulti elemenat, nulta morfema, nulta fleksija, nulta forma, nulti padež, nulta kopula, nulti morf, nulti raspored, nulti stepen, nulti subjekatski parametar, nulti sufiks i sl. Dušan Jović piše o nultim vrijednostima u jezičkoj strukturi (Jović 1977).

stema odnosa jezika genetski manje bliskih ili potpuno različitih (ekstrakorelacionala). Stoga postoje tri lingvističke blokade: intrakorelaciona, interkorelaciona i ekstrakorelaciona. Budući da jezik čine četiri dominante – forma, značenje, funkcija i kategorija, svaka se od navedenih blokada realizuje na nekom od planova koje te dominante pokrivaju: formalnom, semantičkom, kategorijalnom i(li) funkcionalnom.

4. Formalne blokade dolaze u slučajevima kada je tvorba onemogućena formalnim razlozima, recimo, da ne postoji odgovarajući formant. One su slabo izražene u interkorelacionalu budući da se u njemu radi o genetski istim podsistemima. Nama, recimo, nije poznat sufiks ili prefiks koji bi bio isključivo srpski, hrvatski ili bosanski/bošnjački. U tome podsistemu dolazi do izražaja manja ili veća upotreba istih formanata. Tako se u bosanskom/bošnjačkom, hrvatskom i srpskom na razne načine koristi sufiks **-uš-a**. Recimo, u bosanskom/bošnjačkom jeziku zapaža se otvorena mogućnost proširivanja naziva za *kafu/kavu/kahvu* kao napitka pa se u rječnicima može naći desetak naziva tipa: *sabahuša* (jutarnja k.), *krmeljuša* (jutarnja k.), *prileguša* (k. prijedpodnevnog odmora), *dočekuša* (k. u znak dobrodošlice), *doljevuša* (razrijeđena k., načinjena od popijene k.), *jacijuša* (k. nakon jacie, posljednje pete molitve u danu), *pukluša* (doljevuša), *razgovoruša* (k. uz razgovor), *razljevuša* (k.), *sikteruša* (k. za ispraćaj gostiju)⁴ – Jahić 1999. U Rječniku bosanskog jezika (Čedić 2007) našli smo tri takve riječi. Jedna je *razgovoruša* u značenju: 1. 'žena koja rado i lijepo priča, slaktorječiva žena', 2. 'žena koja privikava mladu na novu sredinu, obikuša', 3. 'kolokvijalni naziv u Bosni za ceremonijalnu kahvu, prvu jutarnju kahvu ili onu koja se prije samo radi razgovora (pored *dočekuše* i *sikteruše*)'. Druga je *sikteruša* 'tur. kafa koja se pripravlja za ispraćaj gosta; iron. treća po redu kafa (pored *dočekuše* i *razgovoruše*)'. Treća leksema – *dočekuša* pojavljuje se samo u tumačenju prethodnih dviju.

Od deset navedenih nalazimo u Anićevu rječniku jedino riječ *razgovoruša* 'reg. kava koja se pije uz razgovor' i *sikteruša* 'reg. fam. koja je posljednje posluživanje gostima, kao pristojan znak društvu da se razilazi' (Anić 2000). U Matešićevom rječniku postoji *sikteruša* (Matešić 1966–1967), a takođe u Rečniku MS/MH 1973 (pored *sikret-kafa*) u značenju 'crna kafa (obično druga) koja se daje gostu pred odlazak'.⁵ Iz tih razloga može se reći da je u srpskom i hrvatskom radi o blokiranju/zatvorenoj tvorbi.

Formalne blokade se više ispoljavaju u ekstrakorelacionalu. Što su jezici genetski udaljeniji, vjerovatnoća formalne blokade se povećava. Tako se sistem BKS-formanata uveliko razlikuje od njemačkog ili engleskog. Recimo, njemački deminutivni sufiks **-chen** ne postoji u BKS. Ili glagolski deminutivni sufiksi tipa **-cka-** (*pijuckati*), **-ucka-** (*šetuckati*), **-cnu-** (*pijucnuti*), **-ulji-** (*pjevuljiti*) nemaju identične formalne ekvivalente u drugim slovenskim jezicima ili u većini od njih.

⁴ Za drugi napitak – vino postoji nešto slično: *rastajkinja* 'čaša vina na rastanku'.

⁵ U vrijeme kada je ovaj referat pripreman nije bio izašao Rečnik MS 2007 pa ga stoga nismo koristili u analizi.

5. Semantičke blokade najčešće se ispoljavaju u tome što se riječ ne gradi zbog zauzetosti značenja – formalno ona se može stvoriti, ali pri pokušaju obrazovanja dolazi do kolizije značenja. Formalno može se generisati nova riječ, ali problem je u tome što ona kao forma već postoji i nešto znači. Ove blokade su tipične za sva tri korelaciona podsistema (intra-, inter- i ekstrakorelacional). Na primjer, u srpskom jeziku se koristi *krst*, a u hrvatskom *križ*. Ali nije u hrvatskom samo *križati se*,⁶ već i *krstiti se*,⁷ pri čemu postoji semantička razlika između dvaju iskaza: rečenica *Dijete se križa*, znači da dijete desnom rukom pravi znak križa na sebi, a rečenica *Dijete se krsti*, označava crkveni obred krštenja djeteta kada mu se daje ime, stoga se tada upotrebljava riječ *krst*, *kršćenje*, *krstitke* (Babić 2004: 193). Takođe se u hrvatskom ne kaže *križajuća raketa*, već *krstareća raketa*. Isto tako se upotrebljava *krstarica*, budući da riječ *križarica* ima značenje 'žena križara'. Neke riječi mogu se obrazovati samo od korijena **krst-**: *krstokljun* (ptica), *raskrstiti* s kime, *krstariti*. Postoji čitav niz takvih primjera u terminologiji, recimo *pauk krstaš* (*Araneus diadematus*)⁸, jer *križar* označava čovjeka. Neke riječi korelativne sa leksemom *krstarenje* (brodom) imaju nijanse u značenju (*križanje*, *kružna plovidba*). Babić konstatuje da su hrvatske riječi i *križ* i *krst*, pošto Hrvati koriste riječ *krst* u izrazima tipa *krst Ivanov*, *Jedna vjera! Jedan krst!* Onaj ko krsti naziva se *krstitelj* (up. *Ivan Krstitelj*), onaj koga se krsti – *krštenik*, ime koje se daje na krštenju – *krsno* ime, mjesto i posuda – *krstionica*, a „nas nazivaju“ *kršćanima*. Isti autor upozorava da se ne treba boriti sa riječima koje su u suštini hrvatske, odnosno on je protiv blokiranja njihove upotrebe.⁹

⁶ Glagol *križati se* u značenju 'krsti se' našli smo u Kro-Korp1 samo sedam puta: Dok je Ribičević *križao* gradom i razmišljao o Jakovu Vojniću, stajao je ovaj blizu otvorena groba svoga strica (Kro-Korp1). Svijet na klisurama čudio se, molio i *križao* (Kro-Korp1). Načelnik *se* je neprestano *križao*, idući s Lukom iz Lučice (Kro-Korp1). Miro *se* je *križao* u svakom potoku, skakutajući, brzajući i zaustavljajući se po cesti, što vodi [...] (Kro-Korp1). Naočigled svih prisutnih u sudnici optuženi se tresao, *križao* i molio te vikao kako nije sposoban pratiti suđenje (Kro-Korp1). Na svaku njezinu riječ Marin bi *se križao* i udarao po čelu (Kro-Korp1). Trljam oči, križam se lijevom i desnom nogom, kad to gledam na TV (Kro-Korp1). Starica *se* plačući *križala*, Vittorio stiskao pesti, i kriknuv: – Držite je, ljudi! (Kro-Korp1). *Krstiti se* je upotrijebljeno 25 puta.

⁷ Glagol *križati* ima sljedeća značenja: 1. nešto precrtati, izbaciti, 2. pariti jedinke različitih vrsta ili pasmina, 3. (*se*) a) na sebi praviti znak križa, b) sjeći se pod nekim kutom (Anić 2000). Takođe brod ne *križa* po moru, već *krstari*.

⁸ Neki predlažu naziv *ukrasni pauk*.

⁹ „Jezik je složen organizam, zato u jezičnim ocjenama valja biti oprezan da ne bismo krivo sudili, a posebno da ne bismo zbog nerazumjevanja hrvatsko-srpskih jezičkih odnosa progonili hrvatske riječi“ (Babić 2004: 193).

6. Funkcionalne blokade su, prije svega, sintaksičke prirode jer nastaju u slučajevima kada se leksema, koja bi i formalno, semantički i paradigmatški mogla postojati, blokira zbog sintagmatske nekompatibilnosti (recimo valencijske tipa * *križati po moru*, a po uzoru na *križati kruh*), tj. nemogućnosti da linijski funkcioniše.

7. Kategorijalne blokade se prvenstveno realizuju kao stilističke blokade u formi (a) narušavanja stilističke vrijednosti – kada je tvorbeni jedinica u jednom sistemu neutralna, a u drugom ekspresivna i obrnuto, (b) stvaranja nepodudarne funkcionalnostilske vrijednosti. Takav je slučaj sa mocionim parom u kome je ekspresivan u negativnom ili posebno negativnom smislu jedino ženski rod, na primjer: *aljkavac/aljkavko* – *aljkavica*, ali samo *aljkavuša* ima pejorativno značenje: ‘pejorat. aljkavica’ (MS/MH), *pjevač* – *pjevačica*, ali jedino *pjevaljka* ima podrugljivu nijansu ‘podr. 1. pevačica, 2. pesma’ (MS/MH). Postoje, naravno, slučajevi kada oba parnjaka imaju jednaku stilsku vrijednost, npr.: *trapavac* – *trapavica* ‘trapava ženska osoba’ (MS/MH) *trapavko* ‘pejor. trapavac’, *mladojka* ‘mladica’ (MS/MH): Ta se *mladojka* zagledala u našeg sina. – *mladić*, *mladenac*, *mladac* ‘mladić’ (MS/MH), *mladičak* ‘dem. i hip. od mladić’ (MS/MH), *mladičak* ‘dem. od mladić’ (MS/MH), *mladičić*, *mladica* ‘dem. i hip. od mlada’ (MS/MH).

8. Ekstralingvističke blokade dolaze kao rezultat djelovanja vanjezičkih faktora (socijalnih, psiholoških, religioznih, političkih, ideoloških, civilizacijskih i dr.). Za BKS su posebno aktuelne političke i nacionalne blokade. Jedna od njih je sociolingvistička, koju izaziva norma a koja sprečava da se primijeni određeni tvorbeni postupak i sredstvo.

9. Svaka vrsta riječi ima neku dominantnu blokadu. Kod imenica je svakako mociona tvorba najizrazitiji primjer. Tačnije formalne blokade se posebno snažno monolingvalno i intrakorelaciono ispoljavaju u mocionoj tvorbi, kada za oznaku jednog pola ne postoji odgovarajući sufiks. U istraživanjima mocije obično se govori samo o blokadi u jednom pravcu: muški rod → ženski rod (v. Ćirić 1982, Klajn 2003). Tako se u jednom priručniku kaže: „Od nekih imenica ne može se tvoriti mocijski parnjak, npr. od *đak*, *nahod*. Ograničenja su različita; biološko (*dofilja*, *rodilja*), povijesno-sociološko (*dvorkinja*, *dadilja*), rjeđe tvorbeni, kao zaposjednutost lika za ženski rod drugim značenjem, npr. imenica na **-lica** značenjem ‘predmet’, zbog čega nema mocijskog para *slušalac* – *slušalica* (usp. § 921).¹⁰ Mo-

¹⁰ U ovome paragrafu stoji: „Mnoge imenice sa sufiksom **-l(a)c** nemaju svog parnjaka za vršiteljicu radnje. Tako *budilac*, *drobilac*, *grabilac*, *prskalac*, *slušalac*, jer *budulica*, *drobilica*, *grabilica*, *prskalica*, *slušalica*... znače napravu i motivirane su glagolima *buditi*, *drobiti*, *grabiti*, *prskati*, *slušati*. U njih se govori o sufiksu **lica** (v. § 950). Za razliku od imenica sa sufiksom **-l(a)c**, imenice sa sufiksom **-telj** uvijek mogu motivirati imenicu za žensku osobu: *buditelj* – *buditeljica*, *drobitelj* – *drobiteljica*, *grabitelj* – *grabiteljica*, *prskatelj* – *prskateljica*, *slušatelj* – *slušateljica*..., pa je u tome prednos sufiksa **-telj** pred sufiksom **-l(a)c**“ (Hrvatska gramatika 1995: 311).

cijskih parnjaka nemaju ni imenice na **ič** (*branič, gonič, ribič, vodič*), a tako i - većina imenica za oznaku vršitelja radnje sufiksom **-(a)c**: *kupac, tvorac, znalac, pojac, pilac, platac, svirac* [...]“ (Hrvatska gramatika 1995: 304). Međutim, interesantnije su blokade u suprotnom pravcu: kada se od imenice ženskog roda ne može obrazovati istokorijenski muški parnjak, odnosno kada ne postoji imenica muškog roda. Pošto je derivacioni otpor uslovljen prirodom motivirajuće riječi, koja je ženskog roda, takav tip nazvaćemo m-blokadom, za razliku od f-blokade (u kojoj se ne dozvoljava pojava imenica ženskog roda).

M-blokada dolazi u više oblika. Najčešći, najnormalniji i najrazumljiviji tip čine slučajevi kada fiziološki razlozi sprečavaju da se obrazuje odgovarajuća imenica muškog roda. Naime, postoji više riječi koje su isključivo vezane za ženu kao pripadnicu jednoga pola. Blokada najčešće korelira sa procesom rađanja pa nema mogućnosti da drugi pol (muški) vrši tu radnju i dobije odgovarajuću nominaciju. Postoji više tipova m-blokade. Jedne od leksema imenuju ženu koja rađa: *rodilja* → **rodilac, *roditelj, porodilja* → **porodilac, *poroditelj, porodilja* → **porodilac, rotkinja* ‘žena koja može da rađa, žena koja mnogo rađa’ (MS/MH), *prvorotkinja*. Druge označavaju ženu koja doji *dojilja* → ‘ona koja doji, hrani svojim mlekom’ (MS/MH), *dojkinja, *dojilac, *dojitelj*, žena koja pomaže tokom poroda i kasnije: *babica* ‘žena koja kao stručnjak ukazuje pomoć pri porođaju, primalja’ (MS/MH), *primalja* ‘žena koja kao stručnjak ukazuje pomoć pri porođaju, primalja’ (MS/MH). Posebnu vrstu čine riječi koje se odnose na ženu u drugom stanju (*trudnica*) i onu koja ne može imati porod (*nerotkinja, jalovica*), gdje nema mogućnosti da se pojavi muški ekvivalent. S druge strane, postoji niz slučajeva bez takve blokade, up. *akušer – akušerka*. Fiziološki razlozi ne dozvoljavaju tvorbu i u suprotnom pravcu – da se obrazuje imenica isključivo ženskog roda koja bi bila semantički ekvivalentna leksemama tipa *bradonja* ili *brkajlija*.

Drugu grupu čine nazivi vezani za brak. S jedne strane postoje riječi koje govore o spremnosti za stupanje u brak tipa *udadbenica* → **udadbenik, mirazuša* ‘miraždžika, mirazača, žena s mirazom’ (MS/MH), ili koje ukazuju na to da je djevojka na tom putu: *prošenica* ‘isprošena devojka, verenica, zaručnica’ (MS/MH), → **prošenik, isprošenica* → **isprošenik*. S druge strane, nekim se leksemama konstatuje nemogućnost ulaska u brak ili postojanje bračnih i predbračnih problema: *pob(j)egulja* ‘ona koja od muža pobegne u rod ili devojka koja od roditelja pobegne momku radi udaje, begunica’ (MS/MH). Ima, međutim, dosta primjera bez blokade, recimo: *usedelac* ‘čovjek, obično stariji, koji je ostao neoženjen, stari momak’ (MS/MH) – *usidjelica/usjedilica, usedelica* ‘devojka, obično starija, koja je ostala neudata’ (MS/MH). M-blokade su takođe prisutne (recimo za *ženjenika* nema parnjaka tipa **ženjenica*).

Treća grupa se tiče odnosa između žene i muškarca. U jednim slučajevima imenica ženskog roda ukazuje na to značenje, a imenica muškog roda na nešto drugo: *potrkuša* ‘žena sumnjiva morala koja se skita’ – *potrkuš* ‘onaj koji mnogo potr-

kuje' (MS/MH). U drugim slučajevima uopšte ne postoji odgovarajuća imenica sa takvim sufiksom: *povukuša* 'žena koja se sa svakim povlači' (ima i šire značenje: 'osoba koja se povlači, koja beži od posla, koja se nemarno odnosi prema svojim dužnostima' (MS/MH), *soldatuša* 'ona koja se meša, ljubaka sa soldatima, razuzdana žena' (MS/MH).

Sljedeću skupinu čine riječi za oznaku ženskih zanimanja. Takve su: *vešerica* 'nem. varv. pralja, perilja' (MS/MH), → **vešer*, *vešerka* → **vešerac*, *pralja* 'ženska osoba koja se bavi pranjem rublja' (MS/MH) → postoji riječ *praljak*, ali u drugome značenju 'pokr. gvozden šiljak kojim se prave opanci, šilo' (MS/MH). Nasuprot njima nalaze se normalni mocioni parnjaci tipa *modistkinja* 'ona koja izrađuje ženske šešire' (MS/MH) – *modist(a)* 'onaj koji izrađuje modnu odeću' (MS/MH), *modistica*, *spremačica* – *spremač* 'onaj koji sprema, čisti, uređuje i sl. kakve prostorije, čistač' (MS/MH), *glačarica* 'ona koji se bavi glačanjem' (MS/MH) – *glačar*, u MS/MH nalazimo samo *pegler* 'nem. varv. onaj kojemu je zanimanje peglanje', *peglerka* 'ženska osoba pegler'.

Četvrtu grupu čine tvorbeni stilemi u kojima postoji ekspresivna ocjena osobe ženskog roda. Takva blokada se ispoljava u tome što se od istog korijena ne može obrazovati ekspresivna riječ muškog roda. Takve su riječi: *fačkati* – 'pokr. hvatati' (MS/MH), *fačkalica* 'vulg. žena lakog morala' (MS/MH), → *fačkalo* je zajednička imenica, **fačkalac*, *spavuša* 'ona koja voli mnogo da spava, pospanka', *garavuša* 'crnomanjasta ženska osoba, crnka, garavica, garavka' (MS/MH) – *garavko* 'garav muškarac' (MS/MH). Za druge imamo muške korespondente, recimo: *trapavuša* 'pejor. trapavica' (MS/MH), *trapavica* – *trapavac*. Blokade nema u sljedećim primjerima: *šiparac* 'odrasliji dečak' (MS/MH) → *šiparica* 'odraslija djevojčica' (MS/MH),¹¹ *pomodar* 'onaj koji se drži mode, koji se vlada po modi' (MS/MH) → *pomodara* v. *pomodarka* 'ona koja se povodi za modom' (MS/MH), ali je u njima frekventnija imenica ženskog roda. Isto se odnosi na *torokuša*: *torokati* 'mnogo govoriti o svemu i svačemu, govoriti koješta, brbljati' (MS/MH) – 'torokača, *torokuša* 'ona koja mnogo toroče, brbljivica, zajednička imenica *torokalo* = *torokljivac* više dolazi kao zajednička imenica 'onaj koji mnogo govori' (MS/MH), *blebetuša* – *blebetalo*. Za neke riječi postoji više ženskih nego muških tvorbenih stilema-sinonima: a) *gizdavac* 'gizdav čovek, kicos' (MS/MH), *gizdelin*, *gizdelinčić* (dakle 3) – b) *gizdavica*, *gizdača*, *gizdavka*, *gizduša*, *gizdavuša*, *gizdelinka*, *gizduša* 'gizdava ženska osoba, kačiperka' (MS/MH). Najveći broj takvih riječi dolazi sa sufiksom -**uš-a**: *brbljuša* 'brbljavica' (MS/MH), *korzuša* 'ona koja redovno ili često ide na korzo' (MS/MH), *mahaluša* → **mahalaš* (MS/MH, Anić), *mahnituša* – *mahnitac* – *mahnitica*, *mahnitičina*, *namiguša* 'ženska osoba koja rado namiguje, koketira, flertuje; žena lakog morala' → * *namigivač*, 'čovek koji često podmiguje'

¹¹ U Kro-Korp1 našli smo 8 primjera za *šiparicu* i 2 za *šiparca*, a u Serb-Korp 10 za *šiparicu* i jedan za *šiparca*.

(MS/MH), *podmigivač* 'onaj koji podmiguje' (MS/MH), *namiguša* 'žena koja rado podmiguje' (MS/MH) – **podmigljivac*, *podmiguša*, *poskakuša* 'ona koja mnogo poskakuje u kolu' (MS/MH), *potrkuša* 'žena sumnjiva morala koja se skita' – *potrkuš* 'onaj koji mnogo potrkuje' (MS/MH), *povukuša* 'žena koja se sa svakim povlači' (ima i šire značenje: 'osoba koja se povlači, koja beži od posla, koja se nemarno odnosi prema svojim dužnostima' (MS/MH), *seljakuša* → *seljačina* 'augm. od seljak' (MS/MH), *soldatuša* 'ona koja se meša, ljubaka sa soldatima, razuzdana žena' (MS/MH), *aljkavuša* 'pejor. aljkavica' (MS/MH). Deblokiranu tvorbu imamo u slučaju *trapavuša* 'pejor. trapavica' (MS/MH), *trapavac* – *trapavica*.

Sufiks **-uš-a** je posebno čest u bosanskom/bošnjačkom jeziku: u Školskom rječniku bosanskog jezika našli smo 27 primjera sa blokiranom mocionom tvorбом (Jahić 1999). Takve riječi dolaze u različitim značenjima. (1) Za neke se konstatuje da su pejorativnog značenja: *balinkuša* 'muslimanka', *dimijakuša* 'koja nosi dimije', *krmeljuša* 'krmeljiva žena'. (2) Pojedine su mocione samo u jednom od značenja: *pekmezuša* '1. vrsta halve, 2. vrsta pite', 3. 'ona koja je plačljiva, koja (se) kmezi', *pirlituša* '1. haljina, odjeća sa pirletkom (utkanim šarama), 2. ona koja se mnogo sređuje, dotjeruje, pirla'. (3) Više od njih tumače se sinomičnim leksemama *mahaluša*, *torokuša*, *tračalica*: *raspituša*, *raspravuša*, *rastražuša*, *razbirusa*, *razglasuša*, *raznosuša*. (3) Ostale se navode u drugim značenjima: *izviruša* 'radoznala žena', *jaduša* 'ojađena žena', *jalovuša* 'nerotkinja', *klevetuša* 'klevantica', *kotulašuša* 'žena koja nosi kotulu', *namiguša* 'koketka, laka ženska, sklona brzom sklapanju veze sa muškarcima', *obikuša* 'žena ili djevojka koja uz mladu boravi u mladoženjinoj kući dok se mlada ne obikne', *stravaruša* 'žena koja salijeva stravu', *zamjeruša* 'žena koja brzo, lako zamjera', *zanovijetuša* 'žena koja zanovijeta', *miraziša* 'žena sa mirazom'.

10. Kad je u pitanju mociona tvorba, blokada može biti monoafiksna, biafiksna i poliafiksna. Monoafiksna blokada dolazi u slučaju kada postoji samo jedan afiks na raspolaganju. Takav je slučaj sa **-ilj-a**. Od imenica sa tim sufiksom ne može se obrazovati odgovarajuća imenica muškog roda: *dadilja/dadilja* 'ženska osoba koja se brine o tuđoj deci i odgaja ih, negovateljica' (MS/MH) *dada* 'hip. pokr. otac; naziv za stariju sestru' (MS/MH), *negovateljica* 'žena negovatelj; ona koja se bavi negovanjem (dece)' (MS/MH) – *negovatelj* 'onaj koji pruža negu drugome' (MS/MH), *muzilja/muzilja* 'ženska osoba koja muze' (MS/MH) prema; *muzara* '1. krava (ovca ili koza) koja se muze, v. muzilja' (MS/MH); *muzac* 'neob. muzar' (MS/MH), *muzir* 'pena na pivu' (MS/MH), *muznica* 'muzara (1)' (MS/MH), *muzovnica* 'muzara (1)' (MS/MH), *muzikrava* 'čovjek koji nije za muške poslove' (MS/MH), *nosilja/nosilja* i *nosilica* '1. ona koja što nosi, ima, poseduje; ona koja što donosi, omogućuje, 2. kokoš ili druga domaća ptica koja nosi jaja' (MS/MH) – *nosan* 'čovjek velikog nosa' (MS/MH), *nosač*, *nosačica* 'ona koja što nosi' (MS/MH), *nudilja/nudilja* 'žena koja neguje bolesnike, bolničarka' (MS/MH) – *nuditelj*, *nudilac* 'onaj koji nešto nudi, ponuđač' (MS/MH), *pletilja/pletilja* '1. ona koja se bavi pletenjem, pletilica 2. zool. porodica ptica lepih boja iz reda vrapčanki

koje pletu gnezda u obliku cevi, boca, lopte i sl.' (MS/MH), *redilja/redilja* 'ona koja redi lan ili kudelj' (MS/MH) – reditelj, redatelj, *vezilja/vezilja* 'ona koja veze, vezilica' (MS/MH), vezilac = vezalac *vezač* 'onaj koji veže žito u snopove' *vezačica* '1. ženska osoba vezač, 2. stroj, mašina za vezivanje snopova' (MS/MH), *vodilja/vodilja* 'a. ona koja vodi, podvodi' isp. vodicica [kokoš], b. u atributskoj službi, uz imenice: misao, ideja, zvezda vodeća' (MS/MH) *vodilac* = vodič, *zabavilja* 'nastavnica zabavišta' (MS/MH) – *zabavist(a)* 'izvođač zabavnog programa na priredbama' (MS/MH) – *obdanište* BKS. Neblokirana tvorba predstavljena je primjerima tipa: *dvorilja/dvorilja* 'ona koja dvori, negovateljica' (MS/MH) – *dvoritelj* 'dvorilac služilac' (MS/MH), *oblačilja/oblačilja*, 'ona koja nekog oblači' (MS/MH) – *oblačilac* 'onaj koji nekoga oblači' (MS/MH), *oblačitelj*, *oblačnik* 'onaj koji oblači (nebo), koji navlači oblake (atribut boga Zeusa)' (MS/MH), *pazilja/pazilja*, v. *paziteljica* 'ona koja pazi, motri na što' (MS/MH) – *pazitelj* 'onaj koji pazi, motri na što' (MS/MH), *perilja/perilja* – *perilac* 'onaj koji pere' (MS/MH) – *perilja* 'ona koja pere, pralja' (MS/MH), *predilja/predilja* – *predilac*, *prelac* 'onaj koji prede, prelac' (MS/MH), *sudilja/sudilja*, '1. prazn. 'ona koja dosuđuje, određuje sudbinu ljudima', *sudaja*, 2a. 'ona koja sudi, rasuđuje', *sudinja*, b. 'um, moć, snaga rasuđivanja' (MS/MH) – *sudija*, *sudac*, *svodilja/svodilja*, *svodnica* '1. ona koja podvodi ženske osobe muškarcima, podvodačica' (MS/MH) – *svodnik* 'onaj koji podvodi ženske osobe muškarcima, podvodač, svodilac' (MS/MH).

Biafiksalna blokada zahvata jedan od dva moguća sufiksa. U BKS ona je aktualna u imenicama ženskoga roda, koje se obrazuju od imenica muškog roda sa sufiksima **-lac** i **-telj** tipa *davalac*, *davatelj*.

11. M-blokada (nemogućnost obrazovanje imenica muškog roda od imenica za oznaku ženskog pola) manifestuje se na više načina. Ilustrovaćemo to sufiksom **-ica**. U analiziranim leksikografskim izdanjima za sljedeći imenice ženskog roda na **-ica** ne nalazimo semantički adekvante riječi muškog roda: *babica*, *bezdjetnica*, *bezrodnica*, *djevica*, *drugojagnjenica/drugojanjenica*, *fačkalica*, *frajlica*, *isprošenica*, *jungferica*, *muzenica*, *neplodnica*, *plodnica*, *prošenica*, *prvojagnjenica/prvojanjenica*, *puštenica*, *strojopisačica*, *trećojagnjenica/trećojanjenica*, *trudnica*, *udadbenica*, *vešerica*, *vezilica*, *zaovica*. To se isto odnosi na imenice sa sufiksom **-inja**: *dojkinja*, *dvorkinja*, *prozorkinja*, *sluškinja*, *rotkinja*, *nerotkinja*, *prvorotkinja*, *bezrotkinja*.

12. Kod pridjeva interesantan je slučaj saodnos sufiksa **-ski** i **-ni**. Interkorelaciona blokada posebno dolazi do izražaja onda kada se, recimo, od tipično hrvatske riječi ne može obrazovati pridjev (npr. or *vlak* – **vlačni red*), stoga se koristi onaj koji je tipično srpski – *vozni* od *voz*. Postoji pridjev *vlačni* sa drugim značenjem: *vlačna* čvrstoća 'čvrstoća na vlak, na razvlačenje'.¹² Interesantan je i drugi primjer:

¹² U pogledu leksičke raznovrsnosti Babić zauzima veoma restriktivnu poziciju „[...] ako za isti pojam imamo u jeziku dvije riječi koje se potpuno podudaraju i u logičkom i u afektivnom značenju, jedna je od njih suvišna, balast“ (Babić 2004: 195).

riječ *omladina* je tipično srpska, a *mladež* tipično hrvatska riječ (u Serb-Korpus odnos je 1849 : 138, u Kro-Korp1 719 : 1388). Od prve se obrazuje pridjev *omladinski*, ali od druge rijetko (*Mladežni turizam*) – u Kro-Korp1 našli smo 421 primjer za *omladinski* i nijedan za *mladežni*. U Kro-Korp2 postoji za *omladinski* 51 primjer i nijedan za *mladežni*. Posljedni pridjev dolazi u internetu gotovo isključivo u nazivu *europska mladežna iskaznica*. Vrlo rijetki su primjeri tipa *odrasla i mladežna plesna skupina* (Mladežni-www1), *mladežni pohod Presvetom Sakramentu, i. Presvetoj Mariji* (Mladežni-www2), *nacionalno mladežno tijelo* (Mladežni-www3). Našli smo i jedan naslov s igrom riječi: *Izljevi mladeži ili mladežni izljevi* (Mladežni-www4).

Kao što je poznato, u srpskom jeziku je tipičan pridjev *suv*, a ne *suh*, međutim u Serb-Korp češće se susreće naziv *suhomesnati proizvodi* (21) nego *suvomesnati proizvodi* (16).

13. U glagolskom sistemu postoje slučajevi kada se od jedne imenice može obrazovati glagol, a od druge ne može. Tako od tipične srpske riječi *talas* imamo *talasati se* (More *se talasa.*), ali se od tipično hrvatske riječi *val* ne može napraviti odgovarajući glagol (postoji pridjev *valni*, *valovit*, prilog *valovito*, imenica *valovitost*, *valomjer*, *valovlje*). Iz mađarskog je došao glagol sličnog zvučanja, ali potpuno drugog značenja: *valovati* 'podnositi poreskim vlastima prijavu o prihodima i rashodima za određeno razdoblje (ob. o malim proizvođačima)' nesvr. mađ. (Anić). Zato se koriste druga sredstva za izražavanje toga značenja: More *se valja* mutno, ridasto i zelenkasto, – a more *se dimi*, *kuha*, buči, – More *se pjenilo*, More *se lagano nadimalo*, svjetlucalo se i iskrilo, – Na brodu razvalila sve, more *se dizalo* po dvadeset metara u vis, – Bila je crna tmica, more *se oko nas prašilo*, – a more *se uzbi* vjetrom sa istoka (Kro-Korp2) No more *se* ponovno *uzburkalo* na području razgraničenja Hrvatske i Slovenije (Kro-Korp1).

Najizrazitiji tvorbeni tip intra- i intrakorelacione blokade čini korelacija sufiksa (a) **-ira-ti** i (b) **-isa-ti** ↔ **-ova-ti/-eva-ti**. Parnjaci tipa *regulisati* – *regulirati* obrazuju tri slučaja: 1. samo **-ira-ti** (*blokirati*), 2. samo **-isa-ti** (*ciganisati*), 3. samo **-ova-ti** / **-eva-ti** (*oblikovati*, *carevati*). Dosta široku grupu čine glagoli bez derivacione blokade pa se stoga mogu upotrijebiti oba sufiksa, npr. *regulisati* – *regulirati*, *modelovati* – *modelirati*, *manipulisati* – *manipulirati*, *normalizovati* – *normalizirati*. Brojni su primjeri kada glagoli na **-irati** nemaju kao ekvivalent glagole sa sufiksom **-isa** ili **-ova/-eva**: *adresirati*, *animirati*, *aplaudirati*, *asocirati*, *arbitrirati*, *ažurirati*, *barikadirati*, *blesirati*, *blokirati*, *budžetirati*, *deblokirati*, *devalvirati*, *devastirati*, *dezertirati*, *dijagnosticirati*, *diplomirati*, *dominirati*, *dresirati*, *emigrirati*, *evocirati*, *folirati*, *gumirati*, *internirati*, *intenzivirati*, *kasirati*, *kopirati*, *komunicirati*, *kremirati*, *lansirati*, *likvidirati*, *limitirati*, *matirati*, *maturirati*, *montirati*, *negirati*, *nervirati*, *nokautirati*, *normirati*, *okupirati*, *parirati*, *pauzirati*, *pilotirati*, *planirati*, *potencirati*, *pozirati*, *prognozirati*, *provocirati*, *relaksirati*, *remizirati*, *revidirati*, *revoltirati*, *sabotirati*, *servirati*, *simulirati*, *skandirati*, *skicirati*, *sondirati*, *sor-*

tirati, stagnirati, stažirati, stipendirati, stornirati, studirati, šarmirati, škartirati, šokirati, šutirati, taksirati, taktizirati, testirati, trasirati, trenirati, tretirati, tuširati, varirati. Često glagoli na **-isati** nemaju kao ekvivalent glagole sa sufiksom **-ira-**: *bojadisati, batisati, bečarisati, begenisati, belajisati, bitisati, ciganisati, dembelisati, dunderisati, đavolisati, eglenisati, erendisati, hvalisati se, kafenisati, kalajisati, kaparisati, kavenisati, kidisati, krunisati, kutarisati (se), majmunisati, majstorisati, malterisati, nagrajisati, ovarisati, sevdalisati, sevdisati, testerisati, vragolisati.*

Izvori

- Anić 2000³: Anić, Vladimir. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber.
- Babić 2004: Babić, Stjepan. *Hrvanja hrvatskoga: Hrvatski u koštacu sa srpskim i u klinču sa engleskim*. Zagreb: Školska knjiga.
- Bos-Korpus: *Korpus bosanskih tekstova na Univerzitetu u Oslu*. In: <http://www.tekstlab.uio.no/Bosnian/Korpus2.html>.
- Gralis-Korpus. In: <http://www.gewi.uni-graz.at/gralis>.
- Jahić 1999: Jahić, Dževad. *Školski rječnik bosanskog jezika*. Sarajevo: Ljiljan.
- Kro-Korp1: *Hrvatski nacionalni korpus*. In: <http://www.hnk.ffzg.hr/>.
- Kro-Korp2: *Hrvatska mrežna riznica*. In <http://riznica.ihjj.hr/>.
- Matešić 1966–1967: Matešić, Josip. *Rückläufiges Wörterbuch des Serbokroatischen. Bd. 1–2*. Wiesbaden Otto Harrassowitz.
- Mladežni-www1: www.croatia.hu/fileadmin/glasnik/2007/glasnik21internet.pdf. Stanje 3. 9. 2007.
- Mladežni-www2: www.mission-preciousblood.org/Docsfiles/2006/nacin_sv_gaspara.pdf. Stanje 3. 9. 2007.
- Mladežni-www3: www.hidra.hr/index_sdrh/dok.htm. Stanje 3. 9. 2007.
- Mladežni-www4: <http://ana1981.blog.hr/arhiva-2006-01.html#1620618832>. Stanje 3. 9. 2007.
- Rečnik MS 2007: *Rečnik srpskoga jezika*. Redigovao i uredio Miroslav Nikolić. Novi Sad: Matica srpska.
- Rečnik MS/MH 1967–1976: *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*. Knj. I–VI. Novi Sad – Zagreb: Matica srpska – Matica hrvatska.
- Rječnik bosanskog jezika 2007: Čedić, Ibrahim (ur.). *Rječnik bosanskog jezika*. Autori: Ibrahim Čedić, Hadžem Hajdarević, Safet Kadić, Aida Kršo, Naila Valjevac. Sarajevo: Institut za jezik.
- Serb-Korps. *Korpus savremenog srpskog jezika na Matematičkom fakultetu Univerziteta u Beogradu*. In: <http://www.korpus.matf.bg.ac.yu/>.

Branko Tošović (Graz)

Interaktionäre Derivationsblockaden im Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen

In der Arbeit werden Fälle untersucht, in denen es aus bestimmten Gründen dazu kommt, dass ein bestimmtes Wort nach einem bestimmten Modell, Typ, Muster oder nach einer bestimmten Art gebildet wird. Derivationsblockaden entstehen im Rahmen dreier Korrelationseinheiten – des Beziehungssystems innerhalb einer Sprache (Intrakorrelational), des Beziehungssystems sehr naher oder naher Sprachen (Interkorrelational) und des Beziehungssystems genetisch weniger naher oder völlig unterschiedlicher Sprachen (Extrakorrelational). Jede Blockade findet in formaler, semantischer, kategorialer und/oder funktionaler Hinsicht statt. Formale Blockaden treten dann ein, wenn eine Bildung durch formale Gründe, etwa durch das Fehlen eines entsprechenden Formanten, unmöglich gemacht wird. Semantische Blockaden äußern sich meist dadurch, dass ein Wort auf Grund der Besetztheit einer Bedeutung nicht gebildet werden kann – d. h. formal wäre eine Bildung möglich, doch kommt es beim Derivationsversuch zu einer Bedeutungskollision. Funktionale Blockaden sind vor allem syntaktischer Natur, denn sie entstehen in Fällen, in denen ein Lexem, das formal, semantisch und paradigmatisch bestehen könnte, auf Grund syntagmatischer Inkompatibilität blockiert wird. Kategoriale Blockaden treten mehrheitlich als stilistische Blockaden auf, und zwar in Form (a) einer Beeinträchtigung des stilistischen Wertes – wenn eine Derivationseinheit in einem System neutral und in einem anderen expressiv ist bzw. umgekehrt und (b) eines Entstehens eines nicht kompatiblen funktionalstilistischen Wertes. Jede Wortart verfügt über einen dominanten Blockadetyp. Bei den Substantiven ist die motionale Bildung das prägnanteste Beispiel. Bei den Adjektiven erscheint das Verhältnis der Suffixe **-ski** und **-ni** interessant. Im Verbalsystem betrifft der augenscheinlichste Typ die Korrelation der Suffixe (a) **-ira-ti** und (b) **-isa-ti** ↔ **-ova-ti/-eva-ti**. Es gibt zahlreiche Beispiele dafür, in denen Verben auf **-irati** über kein Äquivalent auf **-isa** oder **-ova/-eva-** verfügen. Oft kommt es auch vor, dass Verben auf **-isati** kein Äquivalent mit dem Suffix **-ira-** aufweisen.

Branko Tošović
Institut für Slawistik
der Karl-Franzens-Universität Graz
Merangasse 70
8010 Graz
+43/316/3802522
branko.tosovic@uni-graz.at
www.gewi.kfunigraz.ac.at/gralis/